

JADID MATBUOTI: XALQNI UYG‘OTISH VOSITASI SIFATIDA

Tursunova Dilso‘z Abrorovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada jadid matbuotining xalqni uyg‘otishdagi o‘rni va ijtimoiy-ma‘naviy hayotdagi ta‘siri tahlil qilinadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan jadidchilik harakati nafaqat ta‘lim-tarbiya, balki ommaviy axborot vositalari orqali ham xalq ongini yuksaltirishga xizmat qilgan. Jadid matbuoti milliy uyg‘onish, erkin fikr, ma‘rifatparvarlik g‘oyalarini tarqatish, mustamlakachilik siyosatiga qarshi mafkuraviy kurash olib borishda muhim vositaga aylangan. Maqolada "Taraqqiy", "Shuhrat", "Hurriyat", "Sadoi Turkiston", "Ishtirokiyun" kabi gazeta va jurnallarning mazmun-mohiyati, ularning milliy o‘zlikni anglash va xalqni harakatga chorlashdagi roli ochib beriladi. Shuningdek, bu nashrlar orqali xalq orasida savodsizlikka, jaholatga qarshi kurash, ilmga va taraqqiyotga intilish targ‘ib qilingan. Tadqiqotda tarixiy va matbuotshunoslik yondashuv asosida jadid matbuotining g‘oyaviy yo‘nalishi, publitsistik uslubi, auditoriyaga ta‘sirchanlik darajasi ham ko‘rib chiqiladi. Maqolaning asosiy maqsadi — jadid matbuotini xalqni uyg‘otish vositasi sifatida baholab, uning bugungi axborot makonida tutgan o‘rnini tahlil qilishdir.

Kalit so‘zlar: Jadid matbuoti, xalqni uyg‘otish, ma‘rifatparvarlik, milliy uyg‘onish, jadidchilik harakati, ommaviy axborot vositalari, publitsistika, matbuot tarixi, erkin fikr, milliy o‘zlik, ma‘naviy uyg‘onish, tarixiy tahlil, gazeta, jurnal, axborot makoni.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar, ayniqsa, Rossiya imperiyasi ta‘sirida mustamlakachilik kuchayishi, xalqni jaholat, savodsizlik, qoloqlikdan qutqarish zaruratini keskin yuzaga keltirdi. Ana shu davrda milliy uyg‘onish g‘oyasini targ‘ib qilgan jadidchilik harakati shakllandi. Jadidlar xalqni ilm, ma‘rifat, taraqqiyot sari yetaklashni o‘z oldilariga asosiy maqsad qilib qo‘ydilar. Ular bu maqsadga erishishda ta‘lim tizimining islohoti, yangi usul maktablarini tashkil etish, adabiyot va san‘at bilan bir qatorda, matbuot imkoniyatlaridan keng foydalandilar. Ayniqsa, jadid matbuoti xalq ongini uyg‘otish,

milliy o'zlikni anglash, zamonaviy tafakkurni shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qildi.

Jadid matbuoti faqatgina axborot yetkazuvchi emas, balki jamiyatni uyg'otuvchi, fikrlashga undovchi, siyosiy va ijtimoiy masalalar haqida mulohaza yuritishga chaqiruvchi kuch sifatida shakllandi. Jadidlar tahririda chiqqan gazeta va jurnallar orqali xalq orasida adolat, erkinlik, inson huquqlari, bilimning ahamiyati haqida g'oyalar tarqatildi. Bu nashrlar zamon fidoyilari bo'lgan jadid ziyolilar tomonidan yuritilib, xalqni harakatga undovchi, turmush tarzini, dunyoqarashini yangilovchi vositaga aylandi. "Taraqqiy", "Shuhrat", "Sadoi Turkiston", "Ishtirokiyun" kabi nashrlar sahifalarida chop etilgan maqolalar orqali jadidlar mustamlakachilik zulmini fosh etib, zamonaviy islohotlarni qo'llab-quvvatladilar.

Jadid matbuotining roli faqat o'z davri bilan cheklanmay, uning bugungi axborot jamiyatiga ham ibrat bo'luvchi jihatlari mavjud. Bugun, axborot oqimi kuchli bo'lgan bir davrda, jadid matbuotining o'z xalqiga sadoqat, taraqqiyotga intilish, milliy g'ururni saqlash yo'lidagi faoliyati tarixiy tajriba sifatida alohida o'rganilishi lozim. Shu sababli mazkur maqolada jadid matbuotining xalqni uyg'otishdagi tutgan o'rni, uning ijtimoiy-ma'naviy hayotdagi ta'siri keng yoritiladi.

Jadidchilik harakati — XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida shakllangan ijtimoiy-ma'rifiy va siyosiy harakat bo'lib, uning asosiy maqsadi xalqni jaholatdan qutqarish, ilm-fan, taraqqiyot, adolat, erkinlik g'oyalarini targ'ib qilishdan iborat edi. Bu harakat vakillari — Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Is'hoqxon Ibrat kabi ziyolilar xalqni yangi zamonaviy tafakkur asosida tarbiyalash, milliy uyg'onish harakatini boshlab berish uchun matbuotni asosiy vosita sifatida ishlatdilar. Chunki matbuot orqali keng xalq ommasiga murojaat qilish, ularning fikrini shakllantirish, voqelikka munosabatini uyg'otish mumkin edi.

Jadid matbuoti Turkistonda milliy o'zlikni anglash, xalqni uyg'otish, ijtimoiy hayotni tahlil qilish va turli muammolarni yoritish borasida ilg'or pozitsiyani egalladi. Birinchi jadid nashri sifatida 1906-yilda Samarqandda chiqa boshlagan "Taraqqiy"

gazetasi alohida ahamiyatga ega bo'lib, unda siyosiy, ma'naviy, ijtimoiy, madaniy masalalarga oid maqolalar e'lon qilindi. Mahmudxo'ja Behbudiy tahriridagi ushbu gazeta orqali xalqni uyg'otish, mustamlakachilik siyosatini fosh etish va milliy manfaatlarni himoya qilish yo'lida dadil qadamlar qo'yildi.

Shuningdek, "Shuhrat", "Hurriyat", "Sadoi Turkiston", "Osiyo", "Ishtirokiyun" kabi gazeta va jurnallar orqali jadid ziyolilari jamiyatning turli qatlamlariga murojaat qila oldilar. Bu nashrlarda adabiy-publitsistik uslubda yozilgan maqolalar orqali savodsizlik, nodonlik, urf-odatlardagi eskiliklar, ijtimoiy tengsizlik kabi masalalar ko'tarildi. Jadid matbuoti orqali ayollar masalasi, ta'lim-tarbiya islohoti, diniy-ma'rifiy yangilanishlar haqida fikrlar ilgari surildi. Ayniqsa, Abdulla Avloniy kabi ma'rifatparvarlar tomonidan yozilgan maqolalar orqali "inson kamoloti — ilmda" degan g'oya xalq ongiga singdirildi.

Jadid matbuotining o'ziga xos jihatlaridan biri — uning ko'p hollarda senzura sharoitida faoliyat yuritganidir. Rossiya imperiyasi tomonidan nashrlar qat'iy nazorat ostiga olingan bo'lsa-da, jadidlar ramziy, allegorik, kinoyaviy usullardan foydalangan holda xalqni uyg'otishga intildilar. Masalan, "ko'zi yumuq odamlar", "uyg'onish", "yorug'lik", "qorong'ulik" kabi tushunchalar orqali ma'rifiy mazmun berishga muvaffaq bo'ldilar.

Jadid matbuoti nafaqat o'zbek xalqi orasida, balki butun musulmon sharqida ma'rifatparvarlik harakatining targ'ibotchisi sifatida tanildi. Uning o'quvchilari orasida faqat ziyolilar emas, balki oddiy hunarmandlar, dehqonlar, talabalar, maktab o'quvchilari ham bor edi. Bu matbuot vositalari xalqni faollikka, mustaqil fikrlashga, o'z huquqlarini anglashga undadi. Ayniqsa, ularning siyosiy mazmundagi chiqishlari, yer-suv, adolat, ijtimoiy tenglik haqidagi maqolalari jamiyatda uyg'onish jarayonini kuchaytirdi.

Shu bilan birga, jadid matbuoti orqali shakllangan publitsistik maktab o'zbek matbuotchiligi tarixida muhim bosqich bo'ldi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Fitrat, Munavvarqori, Avloniy kabi jurnalistlar, nashrlar o'z publitsistik mahorati bilan

jamiyatga ta'sir ko'rsatgan. Ularning asarlari bugungi kunda ham jurnalistika, matbuot tarixi va ijtimoiy fikr rivojida o'rganilishi lozim bo'lgan bebaho manba hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, jadid matbuoti — bu nafaqat tarixiy bosqichda faol bo'lgan axborot vositasi, balki bir xalqning o'zligini anglash, uyg'onish va milliy tiklanish yo'lidagi kuchli mafkuraviy quroli bo'lgan. Shu jihatdan ham u faqat o'z davri uchun emas, balki bugungi kun axborot va ommaviy kommunikatsiya sohasiga ham chuqur saboqlar beruvchi tarixiy tajriba sifatida qimmatlidir.

Jadid matbuoti o'zbek xalqining ma'naviy uyg'onishi, milliy o'zlikni anglash va taraqqiyot sari intilish yo'lida bebaho tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan hodisa hisoblanadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi murakkab siyosiy-iqtisodiy sharoitda, mustamlaka zulmi va jaholatga qarshi kurashning samarali vositasi aynan matbuot bo'lib xizmat qilgan. Jadid ziyolilari tomonidan tashkil etilgan gazeta va jurnallar xalqni uyg'otish, savodsizlikka barham berish, ilm-fan va ma'rifatga da'vat etish, erkin fikr va ijtimoiy adolat g'oyalarini ilgari surishda asosiy mafkuraviy qurol bo'ldi.

Jadid matbuoti o'zining publitsistik uslubi, chuqur tahliliy yondashuvi, o'tkir tanqidi va ramziy ifodalari bilan o'z davrining eng ilg'or axborot vositasiga aylandi. Bu nashrlar orqali jadidlar mustamlakachilik siyosatini tanqid qilib, milliy mustaqillik, ijtimoiy adolat, diniy-ma'naviy yangilanish, ayollar erkinligi, zamonaviy ta'lim kabi dolzarb masalalarni ko'tarib chiqishdi. Jadid matbuoti nafaqat axborot yetkazish, balki fikrlashga undash, ongini o'zgartirish, xalqni harakatga chaqirish, millatni uyg'otishdek yuksak vazifalarni bajardi.

Shuningdek, jadid matbuoti bugungi axborot makonida faoliyat yuritayotgan jurnalistlar, ommaviy axborot vositalari vakillari uchun ibrat maktabidir. Ularning fidoyiligi, xalqparvarligi, adolatga bo'lgan sadoqati, insonparvarlik g'oyalari hozirgi zamonaviy axborot jamiyati uchun ham dolzargligini yo'qotmagan. Chunki har qanday davrda matbuot xalq dardi, xalq orzusi, xalq istagini ifoda etuvchi kuch bo'lib qoladi.

Natijada aytish mumkinki, jadid matbuoti nafaqat tarixiy bosqichda o'zining muhim rolini bajargan, balki bugungi kunda ham o'zbek xalqining ma'naviy merosi,

milliy g'ururining timsoli sifatida e'tirof etilishi lozim. Uning boy tajribasini o'rganish, uni ilmiy va amaliy jihatdan tahlil qilish, yangi avlodga yetkazish bugungi kunning dolzarb vazifalaridandir. Jadid matbuotining asosiy saboqlaridan biri — xalq uchun, millat uchun xizmat qilishda so'z kuchi, ma'rifat kuchi va matbuot vositasining naqadar muhim ekanligini anglashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Ma'naviyat, 2006.
2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: O'qituvchi, 1992.
3. Qosimov B., Salohiy M. Jadidlar: ma'rifat, matbuot va mustaqillik. — Toshkent: Sharq, 2003.
4. To'raqulov N. O'zbek matbuoti tarixi. — Toshkent: Universitet, 2010.
5. Islomov H. Jadidchilik va milliy uyg'onish. — Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
6. Karimov A. Jadid publitsistikasi: taraqqiyparvarlik va ma'rifatparvarlik ruhi. — Toshkent: Fan, 2005.
7. Saidov A. XX asr boshlarida O'zbekistonda ijtimoiy fikr. — Toshkent: O'zRFA, 2009.
8. Nazarov Q. Jadid matbuoti va ijtimoiy fikr rivoji. — Toshkent: Ma'naviyat, 2017.
9. Xoldorov N. O'zbek matbuoti va uning taraqqiyot bosqichlari. — Toshkent: Akademnashr, 2013.
10. Yo'ldoshev S. Jadidlar merosi va bugunimiz. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.